

Інтерпретація проблеми зради в романі
“Зрада. Made in Ukraine” Є. Кононенко

1. Поняття зради в художній літературі.

2. Драматизм людського буття: художнє осмислення зради як основа детективної фабули роману “Зрада. Made in Ukraine” Є. Кононенко

Література

1. Брайко О. Екзистенційні проблеми крізь призму детективного жанру (романи Є. Кононенко) // Січ. – 2003. – № 2. – С. 48–57.
2. Кононенко Є. Зрада. ZRADA Made in Ukraine. – Львів : Кальварія, 2002. – 106 с.
3. Дубинянська Я. Імітація чи метафора? / Я. Дубинянська // Дзеркало тижня. – 2002. – № 48. – С. 13.
4. Квітка В. Неімітована “Локшина на ваших вухах” / В. Квітка // Книжник review. – 2002. – № 3. – С. 4.
5. Кононенко Є. Імітація / Є. Кононенко. – Львів : Кальварія, 2001. – 186 с.
6. Кононенко Є. “Жодна творча особистість не може відповісти на запитання – чому вона творить?” / Є. Кононенко // Книжковий огляд. – 2003. – № 9. – С. 62–69.
7. Соловей О. Романи Є. Кононенко: бестселери для “елітаріїв”? / О. Соловей // Слово і час. – 2003. – № 2. – С. 58–62.
8. Стріха М. Дзеркало доби імітацій / М. Стріха // Книжник review. – 2001. – № 21. – С. 6.
9. Стріха М. Портрет покоління на тлі втрачених стін / М. Стріха // Критика. – 1998. – № 6. – С. 8.

“Що зрада є? Усе на світі зрада...” Таким викличним епіграфом розпочинається роман Є. Кононенко “Зрада. Made in Ukraine”, що є ключем до осягнення його художності, проблематики. Екзистенційне прочитання дозволяє побачити чи не всю множину тлумачень цього полісемантичного поняття, розцінюючи вчинки персонажів як вияв розриву людини з попереднім визначенням її буття. Спроба аналізу роману Є. Кононенко під кутом творчого вживання традицій світової класики, їх обробки і своєрідного вдосконалення, осмислення в контексті розвитку сучасної української літератури, дасть можливість виявити духовну глибину, філософсько-естетичну змістовність творів і високу результативність взаємодії культур. Дослідження цього аспекту творчості письменниці дозволить говорити про детектив не як про жанр “бульварного читива”, а як про якісний, майстерно довершений синтез гостросюжетної детективної фабули з глибокою соціальною, морально-етичною, мистецькою проблематикою, що своїми коренями заглиблюється у кращі здобутки класичної світової літературної спадщини.

Поняття зради у найширшому його розумінні хвилювало людину в усі часи, своїм корінням сягаючи давнини. Під зрадою завжди розуміли порушення вірності чи то батьківщині, загальній справі, чи то вірі, ідеалу, своїм переконанням, чи то коханій або близькій людині, друзі, чи то самому собі. Але кожна епоха вносила своє ставлення до проблеми.

Так, антична міфологія дає змогу зробити припущення, що для людини тієї доби вірність у коханні та шлюбі не була ідеалом. Згадаймо хоча б численні подружні зради олімпійських богів (Зевс, Гера, Афродіта тощо), або винуватицю Троянської війни Єлену Прекрасну, що зраджує чоловікові з Парісом, а потім повертається знову до Менелая, й той прощає її. Подібне твердження може бути правомірним лише до подружньої зради, адже вірність національним та державним інтересам цінувалася дуже високо.

Християнська мораль внесла в розуміння проблеми зради суворі критерії й жорстку регламентацію. Будь-яка зрада (а особливо зрада вірі) розцінювалася як злочин, як гріх, і каралася чи то бідами й нещастями в цьому житті, чи то вічним перебуванням у пеклі після смерті. Біблія як священна книга християнства збагатила світову культуру архетипом

зрадника – образ Іуди, що, зрадивши Ісуса Христа, чинить найбільший злочин проти людства.

Особливістю культури та релігії країн Сходу стає ставлення до подружньої зради, як прерогативи чоловіка. Для жінки ж зрада чоловікові могла означати загибель.

Століттями зрада вважалася одним з найтяжчих національних, суспільних, моральних та релігійних злодіянь і каралася за звичаям й законами країни чи епохи. Етична та юридична оцінка цього явища завжди була негативною.

Народна патріархальна мораль українців, спираючись на християнсько-біблійну модель тлумачення цього поняття, суворо засуджувала будь-які вияви зради. З давніх-давен в українському суспільстві подружня, державна зрада, зрада своєму обов'язку викликала осуд. Болючим для України, враховуючи специфіку історичного минулого нашої держави, було й залишається питання національної зради. Українська народна творчість і фольклор створили немало прекрасних зразків – пісень, дум, казок, прислів'їв, де оспівано красу вірності коханий, батькам, батьківщині. Зрада вважалася не просто порушенням певних соціокультурних норм буття, а запереченням уявлення про ідеал.

Сучасне суспільство з його демократизацією та лібералізацією поглядів на мораль, змінило бачення проблеми зради, перенісши його зі сфери соціальної до суб'єктивно-приватної. Людина поступово позбувається жорстких канонів поведінки і світобачення, нав'язаних патріархальною християнською етикою. Кожен тепер сам, незалежно від суспільних та релігійних норм та принципів, має право на власний особистий вибір у розумінні поняття зради: “В кожному з нас має бути закладений свій надчуттєвий детектор, який сигналізує: тут зрада! а тут її немає, тільки зовнішня подоба зради” , – узагальнює погляд сучасної людини персонаж трилогії Є. Кононенко Дмитро Стебелько. Адже зрада є порушенням сакруму, чинного в певній системі цінностей, а цінності змінюються, як змінюється час, людина, суспільство. Тільки особисті морально-етичні орієнтири впливають на ідентифікацію зради чи то як злочину, чи то свободи вибору.

В українській літературі рецепція та осмислення проблеми зради має місце в багатьох творах, згадаємо лише деякі з них.

Зрада народних інтересів, зрада батьківщині залишається однією з хвилюючих. В історичному романі І. Нечуя-Левицького, “Єремія Вишневецький” на тлі бурхливого народного протесту проти польсько-шляхетського гніту, панщини та наступу на духовно-національні традиції українців автор розкриває образ “перевертня”, що зраджує вітчизну заради особистої влади над людьми, привілеїв та багатства. Подібну інтерпретацію зустрічаємо й у творах про Саву Чалого – драма М. Костомарова “Сава Чалий” та однойменна трагедія І. Карпенка-Карого, де зрадник Сава стає ворогом українського народу, за що справедливо покараний. Ще однією причиною зради батьківщині може бути любов, коли кохана людина знаходиться у ворожому таборі. Прикладом цього можуть бути твори “Тарас Бульба” М. Гоголя (образ молодого Андрія) та “Бояриня” Лесі Українки (образ Оксани). Останній з них порушує ще один аспект проблеми, коли зрадою розцінюється бездіяльність, пасивність, страх використати можливість допомогти в боротьбі за незалежність рідного краю (образ Степана).

Зовсім іншого звучання набуває проблема зради під впливом обставин, що не залежать від людини. Прикладом цього можуть бути “Роксолана” П. Загребельного (героїня потрапляє в турецький полон, потім у гарем султана, вирватись з якого було неможливо) та “Вершники” Ю. Яновського (пануючий режим та протиріччя, що розривають країну під час громадянської війни, змушують родину Половців воювати один проти одного, зраджуючи таким чином національні та родинні корені).

Ще одним аспектом цього питання є ідентифікація зради як порушення кровних зв'язків між матір'ю і дитиною, батьком і сином. Поліфонічний за своєю проблематикою роман О. Гончара “Собор” розкриває реципієнту в образі Володьки Лободи проблему “батькопродавства”, що сприймається, з одного боку, в контексті денационалізації та національного нігілізму, а з іншого, як трансформація прадавнього архетипу зрадника – Іуди.

Тяжчим, за нормами християнської моралі, визнається гріх зради матері (якщо розглядати батьківщину як рідну неньку, проблема національної зради набуває ширшого значення). Цей аспект висвітлено з позиції екзистенційної категорії вибору в новелі М. Хвильового “Я (Романтика)”, де головний персонаж, зважившись на вбивство матері заради виконання обов’язку, стає схожий на збайдужілих та бездуховних героїв творів Ж.-П. Сартра та А. Камю.

Найпоширенішим після національної зради її різновидом вважається зрада коханому, подружня зрада. Цій проблемі присвячено чимало творів світової літератури. З українських, можна назвати, наприклад “У неділю рано зілля копала” О. Кобилянської, “Маруся Чурай” Л. Костенко, “Марія” У. Самчука тощо. Зі зразків зарубіжної класичної літератури виокремлюються “Отелло” В. Шекспіра, “Анна Каренина” Л. Толстого, “Пані Боварі” Р. Флобера та ін. У них пояснюються причини дисгармонії стосунків чоловіка та жінки, несумісності їхніх духовних та матеріальних цінностей, соціального становища чи життєвих інтересів та прагнень.

Доречно буде згадати про еміграцію як втечу з батьківщини та національну зраду. Після встановлення у 20–30-тих рр ХХ ст. радянської влади на Україні, дехто зі свідомої української інтелігенції виїхав за кордон. Досі залишається відкритою дилема, що ж саме вважати за зраду: емігрувати, але продовжувати вільно творити, чи залишитись і розділити з нею тяжку долю, але зрадити мистецьким ідеалам. Отож, з огляду на ситуацію, не можна засуджувати вибір Є. Маланюка чи В. Винниченка, що створили в еміграції кращі зразки творчості українського письменства, й М. Рильського чи П. Тичину, які змушені були прийняти умови, запропоновані радянським урядом, заглушивши свободу слова і свій талант.

Можемо лише сказати, що проблема зради дійсно витлумачується не так однозначно, як це пропонують канони християнської моралі, адже треба зважувати на ситуацію, обставини, на психічні особливості кожної особистості, її індивідуальні риси, ціннісні орієнтири.

Осмислення питання зради, як проблеми міжкультурної та інтернаціональної, в романі набуває специфічного відтінку. “В англійській мові існує багато слів: treason – зрада батьківщині або справі життя, betrayal – зрада другові, adultery – подружня зрада. Але жодне з них не може бути таке трагедійно-всеохопне, як українське. І російські слова – вероломство, предательство, измена – не взмозі передати тої концентрації думок, почуттів і всього іншого, як коротеньке українське слово. В цьому – вся трагічна доля українського народу”], – вважають персонажі роману “Зрада”.

В романі проблема зради постулює наскрізний драматизм людського буття. Усі або когось зраджують, або зраджують їх.

Національною зрадою можна вважати діяльність Лариси, Сашка Чеканчука у міжнародній фундації “Gifted child international”, яка духовно і культурно обкрадала Україну. Підтримка обдарованих дітей виявилась замаскованим паразитуванням транснаціональних корпорацій на маргінальній творчості, пограбуванням національного культурного надбання через його приватне привласнення у провідних державах світу. Збіднювали батьківщину на таланти допомагали українські співробітники фонду, хоча й із гуманних причин – сприяти навчанню за кордоном, чого більшість родин обдарованих дітей не могли собі дозволити.

Проблема зради мрій про творчу самореалізацію висвітлюється на прикладі образу Дмитра Стебелька (чоловік Вероніки), який пожертвував науковою кар’єрою заради достатку в родині.

Зрадою батьківщині можна розцінити переїзд за кордон Володьки (чоловіка Лариси Лавриненко). Еміграція стає тяжчою провинною. Довге перебування на чужині послаблює духовний зв’язок із рідною домівкою, а згодом може призвести до втрати прадавніх національних коренів.

Як подружню зраду можна розцінити романи Лариси Лавриненко (офіційно одруженої з Володькою Стебельком, що, емігрувавши до США на заробітки навряд чи колись повернеться) з Сашком Риженком.

Мати головного персонажа п'єси “Дорога зради” та Тетяна Маякіна теж чинять злочини проти коханих жінок своїх синів, зраджуючи етичні норми і принципи, родинні стосунки. Адже злочин – теж зрада юридичних законів та моралі суспільства, порушення християнських заповідей “не убий” та “люби ближнього свого”.

Зрадою виявляється і втеча Вероніки Раєвської з батьківського дому, втрата свого автентичного середовища існування. Зрадою є її повернення назад – адже чоловік суворо заборонив Вероніці відновлювати стосунки з батьком-алкоголіком, ветераном війни, “генералом” Раєвським. Забравши доньку Вікторію дружина покидає Стебелька, не розуміючи, що зраджує їхні шлюбні, родинні зв'язки, подружній обов'язок. Дмитро, у свою чергу, заводить коханку Катерину Рачко, зраджуючи Вероніку. З цією жінкою він “виливає всю лють на нездарне життя, де нічого не збулось”, а всю ніжність беріг для дружини. Він розцінював таку поведінку не як зраду, а як нормальне явище, адже “мужик, який працює так, як він, може собі дозволити таке”. Дмитро просто знімав напругу після важкого робочого дня. А Вероніка, на його думку, просто зобов'язана бути йому вірною. У цьому він якнайбільше нагадував дружині “твариноподібного ревнивця” Отелло, чим спричинив її пошуки розуміння поняття зради: “Якщо одружена жінка таки була з кимось, окрім чоловіка? Тоді вона вже не людина? Її можна бити, топтати ногами й, найстрашніше, задушити? Хто сказав, що... так хоче Бог?”, – розмірковувала Вероніка. Дійсно, є багато спільного в реакції на зраду дружини Шекспірівського Отелло та Дмитра. Адже для першого Дездемона була втіленням всіх чеснот, вищої духовної гармонії, а з її зрадою в душі венеціанського мавра настає хаос, глибоке розчарування в жінках взагалі. Він вбиває дружину, як людину, що має нести покарання за обман, як суддя, який чинить акт справедливості, як борець проти вселюдського зла.

Як і для персонажа трагедії “Отелло” Шекспіра, так і для Дмитра Стебелька, дії після звістки про зраду коханої жінки мають значно глибшу причину, пояснюються не просто вибухом сліпих ревнощів. Цілком категоричне ставлення Дмитра до зради можна пояснити закладеним ще в підсвідомості християнським моральним стереотипом: “Зрада – це гріх. Гірші за зраду тільки вбивство та самогубство”. Його матір Марію покинув чоловік, залишивши одну з трьома дорослими синами. “Де була зрада – нема прощення”, – вважала горда й сильна українська жінка, яка виразила традиційний народний погляд на зраду, що мав архаїчні національні та біблійні витoki. У своєму житті Дмитро Стебелько зазнав ще однієї зради – з боку колишнього інститутського друга, який, не попередивши його, емігрував із батьками за кордон, цим самим зрадивши їхню дружбу. Не минула зрада і братів Дмитра: емігрант Володька чинить національну зраду по відношенню до батьківщини, а старшого брата Валерія зраджувала дружина – гуляща красуня Марина, що померла від нещасного випадку, а той з горя спився. Наділена від Бога рідкісною красою, єдиним засобом самореалізації у глухому селі Марина бачила лише подружню зраду.

Тож, із погляду на таку кількість зрад у родині, постать Дмитра Стебелька виявляється драматичною. Його позиція оприявлюється в сюжеті як “традиційна патріархальна версія родинних стосунків, спроектованих у своєму функціонуванні на соціально-історичні й психологічні реалії радянської та пострадянської доби”. Образ Дмитра втілює модель індивідуальної самопожертви в ім'я підтримки повноцінного існування сім'ї ціною свого нереалізованого інтелектуального потенціалу. Принцип домінування, свободи й відповідальності за доручене дозволяє виправдати й амбівалентну природу подружніх зрад Стебелька. Вчинок, гідний етичного осуду, виявляється засобом очищення від руйнівної енергії, посиленням “конструктивного” родинного потенціалу чоловіка: “Тих жінок він і кусав, і жмакав, щоб уночі вдома бути ніжним з Веронікою”. Екзистенційна трагедія Дмитра – загроза розчинення в соціальній ролі, нівелювання етичної свідомості під впливом звички. Постійна, майже самозасліплена турбота голови родини виявляється свідченням

закоріненого у свідомості принципу найвищої і майже необмеженої влади: “Вероніка з тих, кого охороняють! А я з тих, хто охороняє”. Звідси й таке нетерпиме ставлення до зради, дисгармонія стосунків між ним та дружиною, коли один дбає про забезпечення матеріальних потреб, а інший має високодуховні, інтелектуальні прагнення до творчої діяльності.

У світовій літературі наявні твори, що порушують цю проблему, коли відбувається розрив родинних стосунків через несумісність інтересів подружжя. Так, романи “Анна Карініна” Л. Толстого та “Пані Боварі” Г. Флобера презентують художнє осмислення подружньої зради як втечі від рутинної, фальшивої, задушливої атмосфери родинного життя. Ці жінки єдиний вихід для себе вбачають у зраді чоловікові. Для Вероніки ж Стебелько втеча від обтяжливих, нав’язаних традиційними поглядами на сім’ю чоловіка, обов’язків асоціюється не з появою коханця, а зі змогою творчої реалізації. Втілюючи свої мрії про театральну режисерську діяльність ціною розриву подружніх стосунків з чоловіком, Вероніка зраджує Дмитра, який приносить у жертву наукову кар’єру заради добробуту родини, відмовляється від реалізації творчого потенціалу заради неї та дочки. Отже, питання зради виявляється значно глибшим, ніж просто порушення вірності одним із членів подружжя.

Якщо Дмитро Стебелько представляє в романі “Зрада” варіант добровільно прийнятого патріархату, то Тетяна Маякіна втілює типово детективний стереотип вимушеного “злочинного матріархату”, в основі якого ставлення до сина виключно як до об’єкта впливу й ненастанної турботи. Ціннісна спустошеність родинних стосунків Маякіної та Мурченків – своєрідна психологічна інтрига, внутрішньосюжетна таємниця, розкриття якої становить художню мету детективної фабули. Є. Кононенко акцентує фатальну й неподоланну Тетяною Віталіївною заплямованість її жіночої позиції гріхом свідомої зради та брехні. Сюжетна таємниця зруйнованої родини Мурченків є моральним злочином цієї жінки, який, з позиції християнської етичної доктрини, вимагає каяття й спокути. Озлоблюючись проти свекрухи, Маякіна зраджує чоловікові з коханцем, за що її виганяють із дому з маленьким сином на руках. Її провина обтяжується ще однією свідомою зрадою – лікарка за фахом, вбиваючи смертельною ін’єкцією коханку сина Вероніку Стебелько, мати Євгена порушує етичні норми медичного працівника і клятву Гіппократа.

До проблеми зради, інтерпретованої в романі, дотичні й розлогі відступи про “твір у творі” – п’єсу “Дорога зради”, поставлену Веронікою. На сцені дійові особи цього спектаклю полемізують та осмислюють причини й наслідки будь-якої зради, чи то подружньої, національної, чи то моральної, ідеологічної. П’єса виразила не тільки життєві пошуки пані Стебелько, а й психологічні комплекси Євгена, пов’язані з авторитарною опікою матері. Сенс мистецької творчості в романі – проектування театральної дії назовні, до сумління реципієнта, поза межі суто естетичної насолоди. П’єса стала ключем до розгадки таємничої загибелі головної героїні, адже Тетяна Маякіна впізнає себе у персонажі “Дороги зради”, чим видає свою причетність до, нібито, нещасного випадку.

Традиційно-християнському розумінню проблеми зради протистоїть новітнє, модифіковане світосприйняттям сучасної жінки, переосмислення сентенції: “Зрада – це гріх”, яке трансформується у “Зрада – це свобода”. Основними виразниками такої позиції стають Лариса Лавриненко та дочка Вероніки й Дмитра Стебельків – Вікторія. “Всі ви чоловіки несете в собі архаїку! А жінка вносить у гендерні стосунки прогресивний дискурс”, – впевнено заявляє батькові Віка, яка успішно влаштувала своє життя без чиєї-небудь допомоги (навчається на бюджеті в університеті, владнала проблеми з дідовою квартирою тощо). Часи змінюються, зрада поступово стає не таким вже і страшним злочином для людини, вихованої в новому тисячолітті, де життям керують інші цінності. Моральна стійкість та матеріальна незалежність дають сучасній жінці право на подружню зраду, право не бути залежною від чоловіка. Такі погляди розділяють самовпевнені феміністки Віка і Лариса. Лариса Лавриненко – зразок для наслідування молодій Вікторії Стебелько. Вона теж вважає чоловічим егоїзмом та впертістю реакцію Дмитра на звістку дружини про зраду: “Чоловік скоріше зіп’ється, zdeградує і здохне під парканом, ніж визнає, що був неправий,

особливо з жінкою!”, – дорікає вона йому. З точкою зору цих осучаснених жінок не можна остаточно погодитись, але не можна і сперечатись з погляду на посилення в суспільстві тенденції нівелювання морально-етичних принципів перед матеріальними цінностями. “Люди зраджують тому, що бути вірним не вигідно. Вірність аж ніяк не винагороджується в цьому світі, й особливо в Україні”, – узагальнюють персонажі твору.

Отож, авторська позиція проблеми зради досить складна й добре виражена в контексті відстоюваних цінностей та їх трансформації дійовими особами трилогії. Численні інтерпретації зради – від гріха та злочину перед Богом та власним сумлінням до особистого вибору кожного індивідууму як вияву свободи його екзистенції – повинні нашоствхнути реципієнта на відповідні рефлексії з цього приводу, осмислення свого ставлення до такого складного питання як зрада. Звернення до “вічної”, але досі актуальної проблеми, якій присвячено велику кількість філософських, етичних, релігійних та літературних творів світової класики, роблять детективну трилогію Є. Кононенко спробою складного, багаторівневого моделювання екзистенційного пошуку етичного сенсу та естетичного виміру людського співіснування. Неможливо виокремити єдиного правильного погляду на зраду, як не можна примирити прадавній антагонізм старого і нового, традицій та новаторства, суворой доктрини і свободи особистості. Але справедливим варто вважати таке: “Коли зраджують нас – це гріх. Коли зраджуємо ми – це свобода”